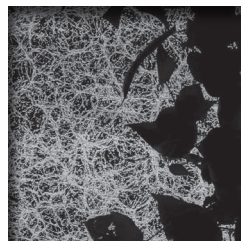

KRUPP JÓZSEF

A GÉP MÍTOSZA ÉS A POSZTBUKOLIKUS TÁJ

BORBÉLY SZILÁRD: *A DEUKALION TERMELŐ SZÖVETKEZET*

Borbély Szilárd *Bukolikatájban* című kötetében az antikvitás több szinten és különböző alakváltozatokban jelenik meg. A legfontosabb ezek közül az antik mítoszok jelenléte a könyv *VALAMINEK* című ciklusának tizenhárom narratív költeményében. Van olyan darabja a ciklusnak, melyben egy mitikus előkép határozza meg annak hangsúlyait, ahogy Borbély megteremti egy „halandó” – vagyis a versekben éppen hogy „az istenek” közé sorolt falusi ember – alakját. Máskor csak érintőleg kapcsolódik egy mítosz a versekben elbeszélte eseményekhez, olykor egészen váratlan helyen jelennek meg mítoszutalások, és van, hogy mitikus betétet alkot a szerző, amely hangulati elemként és az emberi viszonyok és sorsok értelmezéseként vagy éppen ellentétjeként árnyalja a szöveget. Csehy Zoltán a kortárs magyar költészet antikizáló tendenciáit feltérképező tanulmányának terminusaival élve a költeményekben a leginkább a re-interpretáló, illetve a „stigmatizáló” antikizálás költői eljárásait lehet megfigyelni.¹

Minderre különböző aspektusból a tavaly megjelent, de máris számottevő recepcióval rendelkező kötet értelmezői is reflektáltak. Tompa Andrea a „szorongató tágasság” paradoxonával jellemezte a *Bukolikatájban* világát: „Ez a mindennapi cselekvésekkel, szűkölködéssel, állandó küzdéssel sújtott élet, ahol

1 A „stigmatizáló” antikizálás „lényege az, hogy az antikvitás egészére vagy bizonyos elementumaira (mitológia, történelem) utaló szöveg- vagy motívumkapcsolatok nem bírnak az antik szövegekhez igazodó integratív jelleggel, nem is transzformációk, mégis megnyitnak egy antikizáló olvasatot vagy erőteljesen sugallják azt mint értelmezéshetőséget”. CSEHY Zoltán, *Antikvitás mint intertextus a kortárs költészetben. Tipológiai vázlat*, Új Forrás, 2005/2, 67–74., itt 67. A re-interpretáló antikizálásnak Csehy nem adja külön definícióját – ez a kifejezés önmagáért beszél.

még a vágyak is szűkösek, a mítosz megtartó talapzatán áll, ezen az óriás hagyatékon.”² Mítosz és mindennapiság kötetbeli viszonyát Kovács Edward a következőképpen írja le: „a versek javarészt egy-egy mitológéma alludálásával, egy-egy, a görög mitológia isteneire jellemző leírással indítanak, majd ezek sajátos, a mindennapiság rendjébe beíródó, ekképp de- és remitologizáló transzformációk eljárásai után jellemzően visszatérnek kiindulási pontjaikhoz”.³ Fülöp Barnabás rámutat az antikizálás határait: szerinte „az antik mitológiából kölcsönzött alakok anynyiban működnek allegóriaként, amennyiben a falu lakóinak életvilága, a keserves önfenntartás és az ezt szolgáló hivatott erőszak ökonómiája elbeszélni engedi ezeket az európai identitást meghatározó antik történeteket.”⁴

Ami a kötet bukolikusságát illeti, Száz Pál a verseknek a hagyományhoz való metonimikus viszonyáról beszél: „a táj téveszesítetten posztparaszti, bukolikussága beval-

2 TOMPA Andrea, *Maradék-istenek. Borbély Szilárd Bukolikájában című posztumusz kötetéről*, Pannonhalmi Szemle, 2022/4, 98–102., itt 98.

3 KOVÁCS Edward, *A mítosz színeváltozása [Borbély Szilárd: Bukolikájában]*, Szépirodalmi Figyelő, 2022/4, 108–115., itt 113.

4 FÜLÖP Barnabás, *Dadogó istenek [Borbély Szilárd: Bukolikájában]*, litera.hu, 2022. ápr. 30. (<https://litera.hu/magazin/kritika/dadogo-istenek.html>). Kerti Anna Emese úgy fogalmaz, a természetfölötti képviselő kód kiüresedik, így a mitológiai világ csak asszociációs csomópontokként van jelen a kötetben (*A mítosz sikeres bukása [Borbély Szilárd: Bukolikájában]*, Apokrif, 2022/3, 71–75., itt 74). Sajátos pozíciót képvisel Bedecs László, aki a versek geneziséét a gyerekkori traumákról való beszéd vágyával kapcsolja össze: „a mitológiai utalások, a bukolikus hagyományra való hivatkozás ebben a költészetben csak terelés, paraván, maszk, amely legalább valami keveset eltakar a teljesen csupaszon elénk álló szerző valóságos történetéből”. A lényeg Bedecs szerint az élettörténet, illetve egyes részleteinek elbeszélése. „Minden más csak díszítés.” (*Hangtalan vacog [Borbély Szilárd: Bukolikájában]*, Műút, 2022/086, 78–80., itt 78.)

lott mimikri, idézőjeles alakoskodás”.⁵ Ha *A Deukalion Termelő Szövetkezet* című ciklusnyitó versre gondolunk, úgy tűnik, Borbélynál a „bukolikus” magában foglalja a „posztbukolikus”-t is, mely nem a pásztori költészet utánit jelenti, hanem azt a szemléletmódot, amely túllép a bukolika keretein, de a bukolika hagyományainak talaján áll.⁶ Ennek a versnek a középpontjában egy átgondolatlan gazdasági vállalkozás, a Rizstelep kudarcos története áll, amelyről a *Nincstelenek*ben is szó esik: „Haladni kell a korral, elvtársak, haladni! Azt termelünk, amit akarunk. [...] A természetet, elvtársak, le kell győzni.”⁷ A természetbe való beavatkozás többek között azzal jár, hogy az igen értékes termőtalajt legyalulják. Az ökonómiai-ökológiai átrendeződés és a család tragikus története összekapcsolódnak a költeményben.

A vers a mitológia ősidejébe visszanyúló történetet idéz meg: a számos kultúrában ismert özönvíz mítosza egy korszak lezárultát és egy új korszak kezdetét jelzi. Az Ovidius *Átváltozások* című művének első könyvében olvasható elbeszélés szerint az emberiség bűnös volta miatt az istenek hatalmas esőzésekkel és áradásokkal sújtották a földet. Az első, amit a természeti katasztrófa taglalása során megemlít az elbeszélő, a mezőgazdasági területek elpusztulása: „Víz lepi már a vetést, könnyár a parasztnak az arcát, / kárba veszett az ígéret, az éves munka gyümölcse.” (Ovidius: *Metamorphoses* I. 272–273., Csehy Zoltán fordítása.⁸) A részletgazdagon előadott özönvízesemény summázata a térnek arra a tagoltságára hívja fel a figyelmet, amely a földi élet feltételeit meghatározza, és amely a természeti csapás folyamánként megszűnik: „Semmi különbség sincsen a föld meg a tengeri ár közt: / minden tenger lett, tengerpart nélküli tenger.” (Uo., 291–292.) A bűnös emberiség elpusztulása után Prométheusz titán fiának, Deukaliónnak (az Ovidius által használt latinos alak: Deucalion)⁹ és társának, Pürrhának (aki egyébként az unokatestvére) jut osztályrészül, hogy egy sajátos jóslatnak megfelelően, hátuk mögé köveket dobálva, közreműködjenek az új emberiség megteremtésében.

A mitikus büntetés Borbély költeményében más logika szerint működik, mint az antik mítoszban. Versében nem az istenek döntenek úgy, az emberiség bűnös voltát

5 Száz Pál, „Mnémoszüné, a sötét fényű” [Borbély Szilárd: Bukolikájában], *Tiszatáj* 2022/11, 77–80., itt 79. Száz a *Bukolikájában* kötet cím „-tájban” utótagját is a metonimikus logika felől értelmezi. Hasonlóan vélekedik Kőrösi Imre is, aki így írja körül a térbeli viszonyt: „valahol annak környékén, de nem pontosan ott” (*Lucus a non lucendo* [Borbély Szilárd: Bukolikájában], *Mozgó Világ*, 2022/6, 106–111., itt 110.). Idézett kritikájában Száz Pál így ír a mítosz és a mindennapiság viszonyáról: „Árkádia a Rámpára költözött, az istenek fennkölt gesztusai alászálltak a hétköznapi világ munkáiba és napjaiba.” (Száz, i. h.) Nem áll távol ettől a megközelítéstől NAGYGÉCI KOVÁCS JÓZSEF: „az istenek világát vizionálja a földre, mintegy elvégezve egy fordított szekularizációs műveletet” (*A halhatatlan beszéd* [Borbély Szilárd: Bukolikájában], *kulter.hu*, 2022. ápr. 6. [<https://www.kulter.hu/2022/04/borbely-szilard-bukolikajaban-kritika/>]).

6 Terry GIFFORD, *Pastoral, Anti-Pastoral, and Post-Pastoral = The Cambridge Companion to Literature and the Environment*, szerk. Louise WESTLING, Cambridge, Cambridge University Press, 2014, 17–30., itt 26.

7 BORBÉLY Szilárd, *Nincstelenek. Már elment a Mesijás?*, Budapest–Pozsony, Kalligram, 2013, 11.

8 Köszönöm Csehy Zoltánnak, hogy a rendelkezésemre bocsátotta készülő *Metamorphoses*-fordítása részletét.

9 Borbély rövid *o*-val írja a nevet („Deukalion”), ami nem felel meg a görög szavak Magyarországon bevett átírásának, de egy vállalat nevéként indokolt lehetne ez az írásmód.

megállapítva, hogy vízzel árasztják el a földet.¹⁰ A *Deukalion Termelő Szövetkezet*ben egy költői megoldás révén a vétek¹¹ és a büntetés egymásba játszik, még ha a versben szereplő embereknek ez nem is tűnik fel. A versben a mitikus özönvíz két síkon is megjelenik, először az emberek az ágensek, utána pedig maga a természet. A kötet első narratív költeményének első mondata, vagyis a Deukalion-vers felütése így hangzik: „Amikor az istenek vizet bocsátottak a földre, / az átemelő szivattyút épp apám kezelte.” (1a) A *Bukolikatájban* fontos szava „az istenek”, mely különféle jelentéseket vesz fel a kötetben. A legtöbbször a falu felnőtt lakóit jelöli, hol kollektívan, hol különbséget téve az egyes „istenek”, illetve csoportjaik között. Van, hogy a szóval Borbély a földi hatalom képviselőire utal, van, hogy a mítoszokból ismert istenségekre, illetve közelebről meg nem határozott, transzcendens erőkre. Némelyik szöveghelyen nehezen eldönthető vagy eldönthetetlen, hogy kikre is vonatkozik a szó.¹²

A kötet bennefoglalt olvasója, amennyiben a kötettervnek megfelelő szerkezeti rendben olvassa a könyvet, ezen a ponton még nem tudhatja, hogy kit jelöl, illetve ki mindenkit jelölhet „az istenek” elnevezés. Ami az első mondatot illeti, két lehetőségünk van. Az egyik, hogy „az istenek” a falu lakóit, illetve a termelő-szövetkezet dolgozóit jelenti, és a víz földre bocsátása a földek tudatos elárasztására vonatkozik. A másik, hogy „az istenek” nem emberi erőt képviselnek; ebben az esetben nem az öntözésről, hanem az árvízről van szó ebben a mondatban. Az első mondaton kívül még két helyen szerepel a versben a kifejezés. „Harcsákra / vadászott, a folyó isteneitől titkon orozva // el.” (3b–4) A mondat alanya az énelbeszélő apja, ő egészíti ki a rizstelepen szerzett jövedelmét éjszakai horgászattal. „A folyó istenei” átvittén, racionális megközelítésben a halfelügyeletet jelenti, szó szerinti, irracionális értelemben pedig a folyóhoz antik mintára hozzátartozó isteni erőket, melyek itt tétlen elszenvedői megkárosításuknak. A harmadik szöveghely arra vonatkozik, hogy ősszel előkészítik a rizsföldeket, hogy majd tavasszal elültessék a növényeket.¹³ „Az istenek izgatottan lesték e merészséget, amely / megváltoztatta a tájat.” (4) A halrablás esetében „az istenek” egyértelmű-

10 Ahogy Margócsy István megállapítja, a kötetben „mintha az epikuroszi istenszemlélet körvonalazódna újra: az istenek a magasságban ülve nem törődnek az emberekkel, hanem csak mosolyognak rajtuk – csak éppen e kötet világában már az isteni mosoly is eltörölődött, s csak az isteni közöny maradt meg” (*Nincstelen istenek [Borbély Szilárd: Bukolikatájban]*, Élet és Irodalom, 2022/16 [ápr. 22.], 21.).

11 Keresztesi József az apa „mitikus vétségét” említi (*Az istenek alkonya [Borbély Szilárd: Bukolikatájban]*, Jelenkor, 2022/12, 1447–1453., itt 1449.).

12 Ld. erről: KRUPP József, *A Tinószemű, Kirké és az „istenek”*. *Borbély Szilárd Bukolikatájban című kötetének antik vonatkozásai*, *Studia Litteraria*, 2022/1–2, 184–197., itt 188–193. Kovács Edward, *i. m.*, 113–114. Kipke Ágnes az istenenképzetek egymásra torlódásáról beszél („...Engedi, hogy el.” [*Borbély Szilárd: Bukolikatájban]*, *Vigilia*, 2022/10, 868–871., itt 869.).

13 Borbély így fogalmaz: „beleplántálják / a zsege növényeket”, ami az előnevelt palánták kiültetésére vonatkozik.

en passzív szereplők, itt viszont nem eldönthető, hogy aktívnak vagy passzívnak vannak-e elgondolva. Elképzelhetők az olümposzi istenségek mintájára, akik szemmel tartják, hogy mit tesznek a halandók. Az izgatottság ugyanakkor inkább ember-istenekre vall, vagyis azt az értelmezést erősíti, hogy az isteneknek nevezett emberekre kell gondolnunk ezen a helyen: ők a cselekvők, és várják, milyen gyümölcsöt hoz majd a munkájuk.

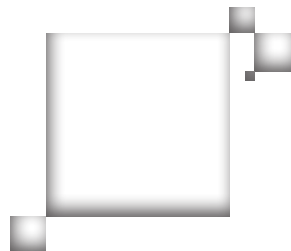
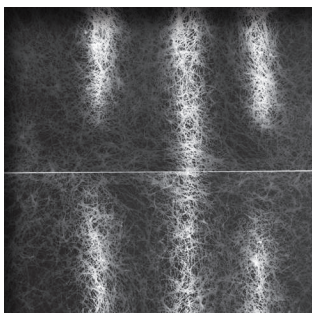
Bárhogy is van, a vers első mondata előrevetíti az árvizet, amelyről a 6a szakaszban esik részletesen szó. Ugyanakkor a terület vízzel való elárasztása, amely a természet-földrajzi adottságoknak való erőszakos ellenszegülést jelenti, és nem felel meg a gazdasági ésszerűségnek sem, az ember-istenek műve.

A költemény nemcsak azt hagyja eldöntetlenül, hogy az első mondat öntözésre vagy árvízre vonatkozik-e, hanem azt illetően is bizonytalanságról beszélhetünk, hogy egy vagy két árvízről van-e szó a versben. Ez a kérdés összefügg a vers időkezelésével, illetve az elbeszélés rendje által okozott nehézségekkel. Hogyan is épül fel a vers narratív struktúrája? A nyitó mondat után hosszú leírását kapjuk annak, hogyan élt az apa a folyó gátja melletti kunyhójában, a szivattyú kezelőjeként. Ez a rész, mely az 1a–3b szakaszt fedi le,¹⁴ kis híján a vers felét, az „így telt az idő” fordulattal¹⁵ utal a munkahelyen eltöltött időszak rutinok által is jelzett állandóságára; ennek a résznek a központi képzetére, a szivattyú leírására, alább visszatérek.

A 4. szakasz felütése váltást jelent a narratívában: „Így múlt el az ős”. Az itt kezdődő sorokban a gazdasági vállalkozással kapcsolatos várakozásokról és a munka ütemtervéről van szó. Egyrészt az újszerű mezőgazdasági tevékenység lépéseiről számol be a versbeszélő: az ősszel előkészített talaj várja a tavaszt. Másrészt szóba kerülnek a rizstermesztés időben és társadalmilag is nagyobb távlatai. Deukalión, aki feleségével, Pürrhával együtt az új emberiség létrehozója, a téesz névadójaként olyan gazdasági egységek nevét idézi meg, mint az Új Élet Termelőszövetkezet vagy az Új Világ TSZ – mindkettőre akadtak példák Magyarországon a szocialistának nevezett rendszerben. Az új korszakba vetett hit, a jövőt illető utópisztikus várakozások a kommunizmus mítoszainak körébe tartoznak. A Deukalion téesz ráadásul kitűnik úttörő vállalkozásával: „példa / gyanánt állt a többi előtt. A szikes talajon hogy / terem majd új világ: zöld

14 Ahogy a fenti idézetben láttuk, a kötetre jellemző megoldással egy igekötő átmegy a 4. szakasz elejére: „orozva // el”.

15 Kovács Edward szerint ez a mondat példa azokra az „akár mesei formulákat is idéző sorok[ra]”, melyekben „a mitikus idő állandóságának, örök visszatérésének képzeit fedezhetjük fel” (*i. m.*, 112.)

tenger, amelyből / a zárszámadáson osztanak majdan a tagoknak / végre haszont is. Apám hitt benne, hogy a mostani / ötéves terv már elhozza a jobb életet minékünk is.” (4) A költemény tragikus ironiája, hogy a „zöld tenger” metaforával jelölt rizstengerben bizakodó emberek reményeit majd egy másik „tenger”, a tengerrel inkább metonimikus viszonyban álló áradás fogja elmosni. A korszak gazdaságirányításának toposza, az ötéves terv, narratív ereje révén az apa gondolkodásának részévé válik. Az apa a saját boldogulást a „népgazdaság” távlataihoz köti. Az anya ezzel szemben az interperszonális viszonyokat, a családra áradó gyűlöletet és azt hozza fel érvként, amikor a menekülést javasolja, hogy a gyerekek nem jutnak rendes képzéshez.

Az időviszonyok az 5b-vel kezdődően kezdenek összegubancolódni. „De apám csak ragaszkodott, és / nem tudta elhagyni a helyet. De az árvíz után / kizavarta őt a falu, kivetette magából. Kirúgták / a téészből, de ő másnap reggel bement, felvette a / munkát, mintha mi sem történt volna.” (5b) A „de” kötőszó halmozása is jelzi a traumatikus események felidézéséhez kapcsolódó zaklatottságot. Az időrend felborul ezen a helyen, ami archaikus színezetet ad a családi mítosz elmesélésének. Az első mondatkezdő „de” az anya menni akarásával állítja szembe az apa hozzáállását, a második pedig azt a fordulatot jelzi, amikor az árvíz után szabályosan elüldözték az apát. A „kirúgták” kezdetű mondat, amely szintén tartalmazza a *de* kötőszót, egy korábbi eseményre utal.¹⁶ Itt analeptikusan, egy korábbi idősík történéseit felelevenítve adja elő az énelbeszlő az apa tragikus élettörténetének egy fontos, az elűzetéssel azonos mintázatot mutató állomását.¹⁷ A *de* kötőszó mellett az *aztán* is megismétlődik, az események lineáris rendje szempontjából következetlenül. A két „aztán” verstanilag párhuzamosságot mutat. Először az 5b utolsó szavaként jelenik meg ez a kötőszó, és az 5c-ben elmesélteket vezet be, majd ugyanebben a pozícióban áll az 5c legvégén, ahol a 6a felvezetéseként funkcionál. Az első „aztán” negatív fordulatot vezet be, a második pozitívat, de megnyitja azt az eseménysort, amely végül katasztrófához vezet. Az első helyen a téészből való elbocsátásra vonatkozik a határozószó: „Aztán // mégis kidobták” (5b–c). Az apa

¹⁶ Heike Flemming megjelenés előtt álló fordításában Plusquamperfektet használ az apa téészből való korábbi elbocsátásának jelzésére: „Er war aus der LPG geworfen / worden” (5b).

¹⁷ A két esemény párhuzama megtalálható a *Nincstelenek*ben is. Az apa szabálytalan elbocsátása: BORBÉLY, *i. m.*, 252–258., az özönvíz utáni menekülés és a kétéves „száműzetés”: 264., 290., 310.

hiába könyörög a téesszből való kirúgásakor, elveszíti a szerelői állását, és különböző munkákkal próbálkozik. A második helyen az új munkahely megszerzését vezeti fel az „asztán”: „Asztán // amikor senki se vállalta a Rizstelep gépházában az / átemelő szivattyú kezelését...” (5c–6a). Itt tér vissza a vers az elsődleges idősíkhöz, a rizstelep, az árvíz és az apa elüldöztetésének történetéhez.

A körülmények tömör vázolója után – az apának hat hónapos, önköltséges tanfolyamot kell végeznie – újra „de” vezeti be a döntő eseményt: „De az első ős után a következő / tavaszon jött a Nagy Árvíz, és néhány hordót / elsodort magával a le-rohanó zöldár.” (6a) A „Nagy Árvíz” ugyanarra az eseményre utal, mint az 5b-ben kisbetűvel írt „árvíz”. A két munkahely elvesztése, melyeket Borbély verse az analepszis által egymásba élve ad elő, azt a logikát követi, amelyet a mítoszok ismétlődések által szerveződő struktúrájaként szoktak leírni.¹⁸ Az „árvíz” – „Nagy Árvíz” kettőse, amely valójában egy eseményre utal, és amelyet, ahogy láttuk, talán megelőlegez a vers első mondata is, csak nyelvi szinten tekinthető ismétlésnek. Az, hogy ezen a helyen nagybetűvel és az ennek megfelelő jelzővel szerepelteti a szerző az árvizet, mutatja a természeti csapás kiemelt státuszát. Az írásmód az árvizet övező diskurzust sejtet, és azt sugallja, hogy a szerencsétlenséget később ezzel az állandósult szókapcsolattal emlegették. Ugyanakkor a mondat végén ott szerepel az eseménynek a mezőgazdasági szaknyelvet idéző pontos megnevezése, amely azt is jelzi, hogy tavaszi áradásról van szó, ahogy azt az énelbeszélő már kétszeresen is közölte. A „zöldár” megidézi a „zöld tenger”-t, a reményeket, melyeknek az áradás vet véget. A „Nagy Árvíz” pedig megismétli azt, nagyobb léptékekben és kontrollálhatatlanul, amit az átemelő szivattyúval vittek véghez az ember-istenek.

De térjünk vissza a rizstelepen dolgozó apához. A költemény nemcsak a Deukalión és Pürrha-történetet idézi meg, hanem mitikus aura vonja be a falu világában korábban ismeretlen gépet, az átemelő szivattyút is. „Borzasztóak a gépek, / mert nem fáradnak soha el. Valami elátkozott / erő hajtja őket örökké. Szívták fel a hatalmas / csőbe a folyó vizeit. Roppant kígyóként / tekergett a rozsdás cső a folyótól át / a mezőre. Ráccsal meg

18 Lásd erről Claude LÉVI-STRAUSS, *Strukturális antropológia I.*, Osiris, Budapest, 2001, 164–183., (A mítoszok struktúrája c. fejezet).

szűrőkkel volt / a vége lezárva, hogy elszippantsa a görbe // futású mederből a vizet.” (1c–2) Az idézett rész eleje a *Bukolikájában* számos helyén előforduló időmértékes verselés révén tűnik ki. Valójában nemcsak megidézi ez a rész a daktilikus hexametert, hanem ha egybeolvassuk az előző sor végével („jártak // le s fel egész nap. Borzasztóak a gépek”), akkor megkapjuk a hat verslábból álló metrikus egységet, még ha a görög vagy a latin verselésre jellemző, szabályos sormetszetet nem is találunk benne.¹⁹ A „mert nem fáradnak soha el” is lehetne hexameterkezdet, mely egészen a hetedik féllábig tart (itt található a hephthémimerész metszet). Ha összefüggést keresnénk a szöveg metrikai és szemantikai szintje között, akkor kézenfekvőnek tűnne az a magyarázat, hogy a nem fáradó gép mozgásának megfelel a metrikai hagyomány által is működtetett, kimerülni nem képes versgép ereje. Azon túl, hogy a kötetben általában a „bukolikusság” formai és hangulateleme is a töredezetten megjelenő hexameter, az idézett helyen a mitikus beszéd-mód súlyosságához is hozzájárul. A vers beszélője a gépek ábrázolása során többféle távlatot is megnyit. Az egyik az antropomorfizmus, amely egy sajátos megszemélyesítésben jelenik meg. A gépek nem fáradnak el, ami egyrészt egy olyan szempont alkalmazását jelenti a gépre, amelynek élőlények, és különösen emberek vonatkozásában van relevanciája. Másrészt viszont a mondat éppen azt állítja, hogy a gépek fáradhatatlanok, tehát egy emberi vonás, az elfáradásra való képesség hiánya jellemzi őket; ezért borzasztóak. Egyszerre ember alatti és ember feletti voltukban borzadást keltenek. A racionális tervezés eredményeként létrejövő gépek működése mögött a vers beszélője irracionális okot, egy átkot sejtet. Az idézetben szereplő kígyó-metaphora, amely a rozsdás vascsőre vonatkozik, előkészíti a gépek világának az állati szférával való összekapcsolását. A „görbe futású” a folyómeder jelző-

19 Figyelemreméltó a szórendnek ez a ritmus miatti variálása, ahogy bizonyos szavak hátravetése formatív tényezője lesz a vers stílusának: „jártak // le s fel egész nap”, „mert nem fáradnak soha el”, „Valami elátkozott / erő hajtja őket örökké”, „A gép nem aludt, / és apám szolgálta egész nap”, „hogy a népgazdaságot kár nehogy érje soha” stb.

jeként az antik irodalom magyar fordítástörténetét, konkrétan pedig Devecseri Gábor megoldásait idézi meg. A leírás komorságát enyhítő, könnyedebb kifejezés szerepel is az ő *Átváltozások*-fordításában, a Narcissusról szóló elbeszélés elején: „kékvizü Liriope, akit egykor görbefutású / vízzel körbeölelt Cephisos” (Ovidius: *Metamorphoses* III. 342–343.).²⁰ A jelző nem is annyira innen, mint inkább Devecseri Homérosz-fordításainak olyan szavaiból csenghet ismerősen, mint az Akhilleusz jelzőjeként olvasható „fürgefutású”.

A „görbe futású” a folyó kanyargására és ezáltal szabályozatlanságára utal. Ezzel szembenáll a gépet szabályzó kapcsolók említése, melyek fekete bakelitból készülnek. Az apa ezekkel dolgozik, szemmel tartva a gép „óráit” a kapcsolótáblán. „Figyelte, simogatta, meg- / szelídíteni próbálta a borzalom gyermekeként / született vasszerkezetet. A gép nem aludt, / és apám szolgálta egész nap, éjjel és nappal. / Csodálata tartotta lekötve. A gép megbabonázta, / és nem tudott szabadulni előle.” (2)

A kigyó-metáforával előkészített animális képzetkör felől közelíti meg a lírai beszélő a gépet, amikor a megszelídítésére tett kísérletről beszél. De nem a „bukolikus” táj valóságából vett állathoz hasonlítja, hanem mitikus figurát teremt. A „borzalom gyermeke” radikalizálja és narrativizálja az általában a gépek tulajdonságaként említett „borzasztó” jelzőt. A „borzalom” itt már nem egyszerű attribútum, hanem a gép eredetével összefüggő lényege. Rémisztő és veszedelmes, állati alaktani jegyeket mutató szörnyeket idéz meg ez a gép. Fentebb megtudtuk, hogy a gépek általában nem fáradnak el, ez a gondolat a napszakokra kivetítve, meséket idézően jelenik meg, amikor a gép és az apa közötti úr–szolga viszonyról esik szó.²¹

A gép megváltoztatja az apa tudatállapotát. Nem egyszerű csodálatról, hanem megbabonázottságról van szó, amely összefügg a férfit lenyűgöző ipusztériális esztétikával. Mert bár a gép működéséhez szükséges gázolaj miatt kiég a fű, vagy-

20 Csehy Zoltán készülő *Metamorphoses*-fordításának vonatkozó része nem tartalmazza a fenti devecserizmust: „kék / Liriope, Cephisos akit kanyarogva ölelt át” (Kalligram, 2021/6, 55.)

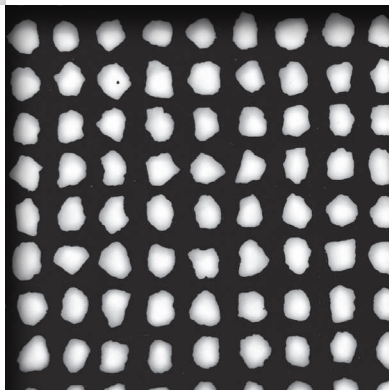
21 Ahogy Smid Róbert a *critical plant studies* szempontjait érvényesítő elemzésében rámutat, az „istenek” „legalább annyira kiszolgáltatottak [a gépnek], mint amennyire látszólag képesek kezelni azt”: *Elkerített testek a szikföldön. Borbély Szilárd: Bukolikájában*, Irodalmi Magazin, 2023/3, 113–118., itt 115–116.

is az össze nem illő, természetesnek és mesterségesnek tekinthető anyagok ellentétéről beszélhetünk, ugyanakkor a gép és a táj egymásra vetül: „A ritka rézcsövek ragyogása / olyan volt, mint az őszi lombkorona / látványa.” (3a) Amit fentebb simogatásnak nevezett a szöveg, az itt konkrét munkafolyamat, smirglizés és fényesítés, melynek látszólag pusztán esztétikai célja van: „hogycsillogjon / az öntvény”, ahogy a hexametrizáló tagmondat fogalmaz. A nagy presztízsű, értékes fémek újdonságot is jelentenek, és megidéznek az urbánus életforma rekvizitumait: „A sárga és a ritka vörösréz tiszteletet / keltett. Meg az új anyag, az addig sose látott / nikkelborítás. Az autók meg a vadiúj / motorok luxusa volt ez a fém. És mint Kirké / szigetén, itt a gépek varázsolták el az / embereket. A férfiakat, akik a gépek közt // laktak.” (3a–b) Borbély, miután megrajzolja a gép mitikus alakját, a családjuktól elszakítva dolgozó férfiak helyzetét úgy értelmezi, hogy egy újabb mítoszhoz nyúl, mely az *Odüsszeiából* ismerős. A gépeket övező érzéseket, illetve a gépek kiváltotta hatást leíró kulcsszavak a következő sorozatot alkotják: borzasztó – elátkozott – borzalom – csodálat – megbabonázás – tisztelet – varázslat (az ígéket főnevesítettem). A gép emberre gyakorolt hatásának, mint ebből a felsorolásból is látszik, fontos tényezője az irracionalitás. Kovács Edward a *Bukolikatájbanról* írott kritikájában Hans Blumenberg *A mítosz valóságfogalma és hatóereje* című írását idézi: a mítosz, eredetének egyik megközelítése szerint, „a démonikus megbabonázottság passzivitásának tiszta kifejeződése”.²² Kovács ezt a meghatározást aktualizálja a szöveghely értelmezésekor.²³

Amennyiben érvényesítjük a Kirké-hasonlat nemi vonatkozását, a gépeket a női princípiummal asszociálhatjuk; nem véletlenül pontosítja az idézett szakasz végén a versbeszélő az „emberek” kitételt „férfiak”-ra. Ahogy Odüsszeusz társai ott ragadnak Kirké szigetén, úgy szakítja el a férfiakat a gép

22 A másik: „a világ antropomorf elsajátításának és az ember teomorf felfokozásának képzeletbeli kicsapongásaként”. Az idézetek helye: Hans BLUMENBERG, *Hajótörés nézővel*, Atlantisz, Budapest, 2006, 109., ford. Király Edit.

23 KOVÁCS Edward, *i. m.*, 110., és 112.

szolgálata családjuktól. Kirké áldozatai disznóvá változnak, az énelbeszélő apjának pedig megváltozik a megjelenése: a munkásruha, a bakancs, és a távolról talán a disznók sörtéit is megidéző egyhetes borosta mellett a gyomor-, hányás- és pálinkaszag a meghatározó eleme ennek. Fontos az apa szemének leírása: „El- / morzsolt könny volt szeme sarkában. Meg- / alázottság, félelem és sunyiság érződött / ekkor ki belőle.” (3b) Bizonyára sokféleképpen el lehet képzelni az apa tekintetét, de a megalázottságnak és az óvatos-alattomos leplezésnek erre a kevésbé megnyerő kettősére biztosan illenének a Czuczor–Fogarasi-szótárnak a disznószemet körülíró szavai: „kicsi, hosszukás, homályos szem, milyen a disznóé”.²⁴ Az emésztési zavarok és az életmód részét képző, túlzott alkoholfogyasztás által okozott, organikus szagok mellé járulnak a munka helyszínének környezetromboló elemei: „rozsa és gépszír, kipufogó / szaga”. Az apa, aki a gép felületét simává és csillogóvá dörzsöli, nem borotválkozik, és taszító illatok lengik körül.

Az anyagiságával összefüggő mitikusság mellett a gépet körülveszi egy másik, ugyancsak mitikusnak tekinthető gondolkör is, a gazdasági összefüggések megidézése: „Vigyáznia kellett / a nyomásra, a motor hűtésére, az olajozásra, / hogy a népgazdaságot kár nehogy érje soha.” (2) „Nem jöhetett haza hozzánk, mert a népgazdaság / meg a téesz vagyonát őrizte: a gépet.” (3b) Az elvont *népgazdaság* kétszeres említése jelzi, hogy ez a szó fontos része annak a diskurzusnak, mellyel a falu lakói reflektálnak a gazdasági realitásokra. Az énelbeszélő gyerekként hallhatta ezt a kifejezést, mely fogalmilag járul hozzá a gépet körülvevő tisztelethez. Az apa tehát szolgálja a gépet, amely nem hozzá tartozik, hanem a népgazdaság

24 Márai Sándor *Béke Ithakában* című regényében fontos passzus olvasható az egyik, Kirké által átváltoztatott alak disznószeméről. Ld. erről: SIMON Attila, *Bukolikus hagyomány, emberek és állatok Márai Sándor Béke Ithakában című regényében*, Irodalomtörténet, 2023/3, megjelenés előtt.

tulajdona: a mezőgazdaság gépesítése és a kollektív tulajdon meghatározó szerepe elválaszthatatlanok *A Deukalion Termelő Szövetkezetben*.

A természeti katasztrófa csapást jelent a versbeszélő egész családjára: miután „a Nagy Árvíz” elsodor néhány hordót, az apát kártérítésre kötelezik. Nemcsak a munkába állásért – a szivattyúkezelői tanfolyamért – kell komoly anyagi áldozatot hoznia a családnak, hanem a munka elvesztésekor is. A téesz világának hatalmi struktúráiról a Borbély által összeállított ciklusrend szerinti utolsó faluversben, a *Hermész, a tolvaj istenben* olvashatunk.²⁵ A falu hierarchiájában alacsony pozíciót elfoglaló apa önkényes döntés áldozata lesz, amit az is jelez, hogy amikor tiltakozik a kártérítés kiszabása ellen, meg akarják verni. „Ekkor szaladt el a kerteken át, / és két évig alig láttuk. Éjszaka jött begubózva / ruhába, a kert felől felosont. Hajnalban már tova / futott elmenekülve, hamarabb, hogy a hajnal rózsája / az ég alján szirmát kinyitotta.” (6b) A tragikus helyzet elbeszélését némileg oldja a szakasz hangüteme. A „hajnal rózsája” fordulat egyszerre mutat népi és rokokó hatást, és megidézi a Devecseri-féle Odüsszeia-fordítás visszatérő sorát: „És hogy a rózsásujjú Hajnal kélt ki a ködből”. Ez visszacsatol a Kirké-hasonlathoz, és sajátos Odüsszeusz-nak mutatja az apát, aki kétéves száműzetése során titokban újra és újra hazlátogat.

Az apa gazdasági helyzetét a „kutatva a munka után mindig” fordulat jellemzi. A munka és a ráérő idő kettősségének régi toposza új, éppenséggel nem bukolikus kérdésfeltevéssel van felcserélve: munka – vagy munkanélküliség és teljes egzisztenciális kiszolgáltatottság. Amikor a szerelő apa először elveszti az állását, különböző munkákat vállal, amelyek nem felelnek meg szakképesítésének. Miközben a versbeszélő felsorolja a munkahelye-

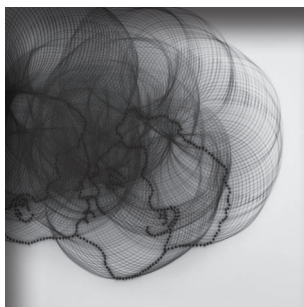
25 Ezután még két költeményt tartalmaz a *VALAMINEK* ciklus, ezek nem a faluban, hanem városban játszódnak. A Hermész-vers emlékeztető zárlata az Erinnüszökre fókuszál, akik előrevetítik a szülők végső tragédiáját.

ket, jut tér a nyelvi játéknak is: a „Kömörőbe / a keverőbe” (5c) kapcsolat a mondókák nyelvét idézi. Ami az apával történik, nem vidám eseménysor, hanem igazi hanyatlástörténet: a keverő után, amely minden bizonnyal valamilyen géppel való munkára utal, szintén gépi talajmunka következik, utána téli törzsöközés²⁶ az erdészethél, végül munkanélküliség, amikor is az apa makkot és taplógombát gyűjt. A térszben való munka elvesztése után nem valamely hagyományos mezőgazdasági tevékenységre lehet áttérni, hanem a gazdaságtörténet egy korábbi szakaszát idéző gyűjtögetésre. Az árvíz és az apa menekülése után a család is erre a tevékenységre kényszerül: „Mi meg éltünk // egyedül, szedegetve az erdőn.” (6b–7)

A „Nagy Árvíz” után az apa nem érkezik meg az új korszakba, ellenkezőleg: olyan körülmények között él, amelyeknek nem sok közülük van a civilizációhoz. Amikor lakhelyet rendez be magának, improvizálnia kell, talált anyagból, almás-ládából kell bútorokat készítenie („Ládákat rakott egymás mellé. Össze- / kötözte spárgával.” [7]) Ő, aki a drága gépet őrizte, a vers végén egy fészkerben húzza meg magát. A költemény utolsó sorai az apa helyzetétől visszatérnek a termelőszövetkezeti projekt témájára, rögzítve a vállalkozás teljes sikertelenségét: „Közben a Deukalion téész / földjén elapadt a víz.

26 Az Új Magyar Tájszótár *törzsököl* alakban ismeri az igét, melynek jelentése: 'a kivágott fák tuskóit a földből kiássa, kiszedi'.

Elnyelte a föld a Rízs- / telepet. Maradt a szikes, ami addig is ott volt.” (Uo.) Az antik mítoszban a víz elepedása az özönvíz végét jelenti, ezt követheti az új ember megteremtése. Borbély versében a korábbi állapothoz való visszatérést a rizstelep föld általi, metaforikusan érthető elnyelése jelenti, amely azonban elképzelhető megszemélyesítéssel operáló mitikus jelenetként is. Persze a visszatérés látszólagos, hiszen a földgyalukkal való pusztítás és az olajjal való szennyezés nem tehetők meg nem törtéنتté, hiába kerülnek nyomaik a föld felszíne alá. A *Deukalion Termelő Szövetkezetet* követő vers, a *Bécsikék, legyek*, a munkának az évszakok által megszabott rendjéről és a nap-szakok szerinti időbeosztásról beszél. Ciklikus időszemlélete összefügg a paraszti hagyományok állandóságával, és meghatározó benne a magántulajdon: a ház, melynek rendben tartása az életforma része.²⁷

Borbély kötetkompozíciós eljárására²⁸ jellemző, hogy a *VALLAMINEK* ciklust nem ezzel a verssel, hanem az állandóság megkérdőjelezését és a család tragédiáját tematizáló költeménnyel nyitja meg.²⁹

27 Érdemes ezen a ponton hosszabban idézni Fülöp Barnabás kritikáját: „Ugyanakkor azok a beszélői magatartások, amik direkterben építenek a bukolikus hagyományra, néhány ponton akár visszalépésként is érzékelhetők azokhoz a megoldásokhoz képest, amivel a *Nincstelenek* tett kísérletet a Történelmen kívül rekedt alakok narratívába foglalásához. A regény esetében ez a poszt-narratív, poszt-történelmi (ha tetszik: kollektív poszttraumas) állapot mintegy axiómaként kezelte, hogy ezek a TSZ-alkalmazottak immár nem parasztok, az államkapitalista termelőszövetkezetek kisiklott világában a paraszti identitás legfeljebb a Történelem eltakarításra váró hordalékaként hozzáférhető. A *Bukolikatájban* lapjain ezzel szemben átfogó szövegkerekítési megoldássá válik, hogy világát a falusi munkák hosszas leírásán keresztül jeleníti meg. Így paradox módon a két hasonló életrajzi anyagot feldolgozó szöveg közül épp a verseskötet mutat több párhuzamot egy szociografikus ábrázolásmód problémátlannak vélt áttetszőségével.” (FÜLÖP, i. m.) Figyelemre-méltó ez a megállapítás, de biztosan nem érvényes a *Deukalion Termelő Szövetkezetre*, hiszen ebben a versben a téves dolgozói részben kiszakadnak a falu közegéből.

28 Azt természetesen nem tudhatjuk, hogy a szerző nem alakította volna-e át a ciklus sorrendjét a 2013 tavaszán elkészült tervezethez képest.

29 A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-5 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.